

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

САВЧИН ГАЛИНА ЯРОСЛАВІВНА

УДК 343.8 (477.8) "1944/1953"

**РАДЯНСЬКА СИСТЕМА ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ
У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УКРАЇНИ (1944–1953 РР.):
ІСТОРИКО-ПРАВОВЕ ДОСЛІДЖЕННЯ**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ Міністерства внутрішніх справ України

Науковий керівник кандидат історичних наук, доцент
Терлюк Іван Ярославович,
Навчально-науковий інститут права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»,
доцент кафедри історії держави і права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Никифорак Михайло Васильович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права

кандидат юридичних наук
Макарчук Арсен Володимирович,
Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України,
молодший науковий співробітник
відділу історико-правових досліджень

Захист відбудеться «___» _____ 2015 р. о ___ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» за адресою (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1–3, ауд. 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий «___» _____ 2015 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процес упровадження демократичних реформ у сучасній Україні, що охопив усі сфери державного і суспільного життя, передовсім спрямований на всебічне забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Важливою складовою демократизації має стати проведена в рамках європейських підходів реформа пенітенціарної системи. Україна, будучи членом Ради Європи, ратифікувала всі основні угоди з дотримання прав і свобод людини й у своєму розвитку орієнтується на інтегрування в європейську спільноту в якості рівноправного партнера. За останнє десятиріччя в державі проведено значну роботу з удосконалення кримінально-виконавчого законодавства: внесено зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України, ухвалено Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, заходи реалізації щодо якої передбачено здійснити впродовж 2012–2017 років. Водночас реорганізовано Державний департамент України з питань виконання покарань і створено Державну пенітенціарну службу України, яка є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра юстиції і який реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань. Постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 № 225 затверджено «Положення про Державну пенітенціарну службу України», яким встановлено організаційні засади її діяльності, а також завдання та функції. Задля ефективною реалізації запланованих реформ у системі виконання покарань та її упорядкування відповідно до міжнародно-правових стандартів важливо здійснити історичний екскурс, зокрема дослідити радянську пенітенціарну систему, її специфіку і законодавчу базу. Відтак, історичний досвід організації роботи органів і установ виконання покарань та його практична реалізація становлять науковий інтерес з огляду на необхідність подальшого розвитку та вдосконалення норм, що регулюють порядок виконання й відбування покарань.

Питання функціонування системи органів і установ, які виконували покарання у виді позбавлення волі, в історико-правовому аспекті порушувались у дореволюційній, радянській і пострадянській юридичній літературі. Ґрунтовно цю проблему висвітлено у працях дореволюційних авторів С. П. Мокринського, С. В. Познишева, М. С. Таганцева, І. Я. Фойницького.

У радянський період дослідники виправно-трудоного права практично не вивчали організаційно-правові питання управління місцями позбавлення волі, а зосереджували увагу на процесі виконання покарання. Проблеми історії розвитку й реформування радянської пенітенціарної системи досліджували М. М. Гернет, О. І. Зубков, В. Д. Сисоєв, М. О. Стручков, Ю. О. Фролов та інші.

У пострадянський період спостерігаємо значне зацікавлення діяльністю радянської карально-репресивної системи, питаннями функціонування виправно-

трудоустанов у зарубіжних (М. Г. Детков, Е. Еппломб, Р. Конквест, М. Б. Смирнов), і вітчизняних дослідників, зокрема істориків (І. Г. Білас, Т. Д. Дем'янчук, І. Я. Дерев'яний, В. М. Нікольський, О. П. Суцук; монографічні дослідження В. І. Бортнікова і А. І. Пархом'юка, О. С. Рубльова і Ю. А. Черченка, Р. М. Малярчука, М. В. Сеньківа, В. І. Сергійчука, Б. О. Яроша та ін.), істориків права – О. М. Григор'єва, І. В. Іванькова, А. В. Макарчука, М. В. Никифорака, В. В. Россіхіна, М. М. Яцишина, а також наукові доробки О. Б. Пташинського, Д. В. Ягунова та ін. Законодавче регулювання та теоретичні аспекти реорганізації сучасної кримінально-виконавчої системи досліджують та конкретизують І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, В. П. Захаров, О. Г. Колб та ін.

Аналіз праць вітчизняних і зарубіжних дослідників історії радянської кримінально-виконавчої системи, її структури, нормативно-правових основ становлення та розвитку, всебічне дослідження позитивних і негативних чинників, що впливали на цей процес, допомогли визначити основні засади, на яких має ґрунтуватися сучасна пенітенціарна політика України. У дисертації використано джерельну базу, архівні документи та матеріали, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, Галузевого державного архіву Міністерства внутрішніх справ України, архівів ГУ МВС України у Львівській та Івано-Франківській областях, державних архівів Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей. Проаналізовано нормативно-правові акти, що діяли у досліджуваній період, протоколи службових нарад, доповідні записки на адресу вищих партійних органів, звіти, акти перевірки прокуратур, інші історичні документи.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконана у контексті теми науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Львівського державного університету внутрішніх справ «Держава і право: філософсько-правовий та теоретико-історичний виміри» (державний реєстраційний номер 0113U002433), відповідно до «Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2010–2014 років», затвердженого наказом МВС України від 29.07.2010 № 347, а також згідно з Указом Президента України від 08.11.2012 № 631/2012 «Про затвердження Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є наукове узагальнення і оцінка теорії та практики організації та діяльності органів і установ виконання покарань на території західних областей України в 1944–1953 рр.

Відповідно до поставленої мети визначено такі основні завдання:

- узагальнити історіографію проблеми, охарактеризувати джерельну базу;
- виявити та проаналізувати нормативно-правові акти, що регулювали організацію і діяльність радянської системи виконання покарань загалом та в західних областях УРСР зокрема у воєнний та повоєнний періоди;

– з'ясувати концептуальні основи діяльності радянської системи виконання покарань у часи сталінського тоталітарного режиму, зокрема у післявоєнний період;

– вивчити питання кадрового забезпечення, принципи комплектування і перспективи кар'єрного росту працівників органів і установ виконання покарань в 1944–1953 рр.;

– охарактеризувати організацію роботи в установах виконання покарань на прикладі місць відбування покарання – в'язниць (тюрем), які переважали в західних областях України в 1944–1953 рр.;

– дослідити умови утримання осіб, взятих під варту, в тюремно-режимних установах на етапі досудового слідства;

– відстежити взаємодію органів виконання покарань з іншими структурними підрозділами МВС УРСР та спецгрупами МДБ УРСР;

– визначити місце органів виконання покарань у боротьбі з українським національно-визвольним рухом;

– дати оцінку слідчій практиці, запровадженій в установах кримінально-виконавчої системи у 1944–1953 рр., а також здійсненню прокурорського нагляду за установами виконання покарань;

– узагальнити ефективність діяльності радянської пенітенціарної системи у контексті виконання завдань, що їх ставили урядові та партійні функціонери.

Об'єктом дослідження є радянська система виконання покарань як невід'ємна складова карально-репресивного механізму Союзу РСР.

Предмет дослідження – нормативно-правова регламентація діяльності органів і установ виконання покарань у 1944–1953 рр. та її запровадження у практичну діяльність.

Територіальні межі дослідження – області Західної України, що увійшли до складу СРСР упродовж 1939–1940 рр.: Дрогобицька, Львівська, Тернопільська, Рівненська, Волинська, Чернівецька, Станіславська (з урахуванням територіально-адміністративного устрою УРСР того часу).

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період від вигнання Червоною армією СРСР нацистських окупантів з території західних областей України (1944 р.) до закінчення процесу «радянзації» цих областей та початку так званої десталінізації (1953 р.).

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять основні наукові підходи, принципи і методи пізнання.

Вивчення наукової проблеми вимагало поєднання двох підходів – *історичного* і *правового*, оскільки без ретельного аналізу суспільно-політичної ситуації відтворити цілісну картину діяльності радянської системи виконання покарань було б неможливо.

Синергетичний підхід дав змогу проаналізувати еволюційні тенденції в діяльності радянської системи виконання покарань у західних областях

України у повоєнний період (підрозділ 2.1); *аксіологічний* – з'ясувати ціннісні характеристики й особливості радянської системи виконання покарань (підрозділи 1.3, 2.2, 2.3, 3.2); *системний підхід* сприяв структуризації цілісної радянської карально-репресивної системи з урахуванням підпорядкованості та узгодженості всіх підсистем (підрозділи 2.1, 3.2, 3.3).

Основною засадою дослідження є *принцип історизму*, з яким тісно пов'язаний *принцип об'єктивності*. Загальну структуру та зміст дисертації побудовано за *проблемно-хронологічним принципом*. Застосовано і *принципи багатofакторності та системності*.

У процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових, спеціальних і конкретних методів: *порівняльно-правовий* (підрозділи 2.1, 2.2, 3.2, 3.3), *порівняльно-історичний* (підрозділи 1.1, 1.3, 3.1), *системно-структурний* (підрозділи 2.1, 3.2, 3.3), *герменевтико-правовий* (підрозділи 2.2, 3.2), *історико-хронологічний* (підрозділи 1.1, 1.3, 2.1, 2.3, 3.1), *історико-ситуаційний* (підрозділи 3.1, 3.2), *біографічний* (просопографічний застосований у підрозділах 1.1, 1.3, 2.1, 2.3, 3.1).

На емпіричному рівні, аби виявити документи і матеріали, що становлять джерельну базу дослідження, використано *метод критичного відбору джерел*. *Структурний та формально-юридичний методи* застосовано під час аналізу законодавчої бази, нормативно-правових документів, що регламентували діяльність радянської пенітенціарної системи (підрозділи 2.1, 2.2). На кожному етапі дослідження використано *системний метод* і зроблено науково обґрунтовані висновки щодо місця та ролі органів і установ виконання покарань у радянській карально-репресивній системі.

Особливу увагу приділено архівній евристиці, систематизації, зіставленню, що становлять основу процесу дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів. Робота є першим в Україні комплексним історико-правовим дослідженням радянської системи виконання покарань у західних областях України в 1944–1953 рр. Проаналізовано та введено до наукового обігу матеріали розсекречених джерел Галузевого державного архіву Служби безпеки України, архівів Міністерства внутрішніх справ України, управлінь МВС України в західних областях, державних архівів у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській та інших західних областях, що стали основою для вивчення радянської системи виконання покарань у досліджуваній період.

На основі здійсненого дослідження визначено низку положень з елементами наукової новизни. Зокрема:

уперше:

– сформульовано концепцію взаємозв'язку жорсткості режиму радянських пенітенціарних установ доби тоталітаризму із загалом невисоким рівнем професійної майстерності тогочасного тюремного персоналу; виконання завдань «перевиховання» в'язнів убачали і досягали здебільшого завдяки

терору і силовим методам (а не методами так званого переконання), оскільки на роль «вихователів» персонал за рівнем своїх загальних та спеціальних знань не зовсім годився;

– простежено зв'язок між зміною вектора завдань радянських пенітенціарних установ у післявоєнний період (зосередження на економічних завданнях, питаннях відбудови народного господарства) та появою таких негативних явищ у діяльності установ виконання покарань, як співпраця адміністрації з верхівкою злочинного світу – з метою забезпечити виконання виробничих завдань, поширення в місцях позбавлення волі корупційних явищ тощо. Ці тенденції набули особливої значущості у наступні десятиріччя існування Радянської держави;

– доведено, що успіхів у слідчій та агентурно-вербувальній роботі радянські правоохоронні та карально-репресивні органи досягали шляхом створення для підслідних та об'єктів майбутнього вербування складних умов перебування в тюремно-режимних установах, незалежно від ступеня суспільної небезпеки цих людей, шляхом чинення на них психологічного та фізичного тиску;

удосконалено:

– систематизацію та хронологію правової бази регулювання структурно-організаційної діяльності органів та установ виконання покарань в УРСР загалом та на західноукраїнських землях зокрема;

– твердження, що зміни у суспільно-політичному житті держави мали безпосередній вплив на діяльність радянської пенітенціарної системи;

отримали подальший розвиток:

– положення, що методами та найпоширенішими формами боротьби з бандитизмом і злочинністю на західних теренах України у післявоєнний період були широкомасштабні арешти, ув'язнення, показові страти, виселення та заслання;

– доказова база того, що співпраця органів виконання покарань МВС УРСР із МДБ УРСР була спрямована на боротьбу з національно-визвольним рухом шляхом активного здійснення військово-чекістських операцій, агентурно-оперативних заходів із використанням спецгруп; в місцях позбавлення волі оперативні підрозділи агентурну роботу проводили завдяки «інформаторам» та «агентам» з-поміж засуджених і за політичні, і за загальнокримінальні злочини;

– основні положення, що радянська система виконання покарань не була самостійною у своїх діях: до її функцій належало виконувати і законні, і протиправні вказівки суду, прокуратури, Особливої наради тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертації сприятимуть ґрунтовному осмисленню та оцінці подій минулого й можуть бути використані в теоретичних і практичних сферах:

– у *правотворчості* – для вдосконалення кримінально-виконавчого та кримінально-процесуального законодавства України;

– у *науково-дослідній діяльності* – для подальших історичних, правових досліджень із проблематики діяльності радянських органів виконання

покарань, для написання наукової та навчальної літератури з історії держави і права, загальної історії України, кримінально-виконавчого права;

– у навчальному процесі – для підготовки навчально-методичної літератури з дисциплін «Кримінально-виконавче право», «Історія держави і права України», «Історія вчень про державу і право», «Історія політичних і правових учень», а також надання допомоги курсантам і студентам у самостійній роботі з відповідних навчальних курсів (використовується в освітньому процесі Львівського державного університету внутрішніх справ, акт впровадження від 31.12.2014 № 55);

– у правовиховній роботі – сприятиме поінформованості громадськості щодо антигуманного характеру тоталітарного режиму та його кримінально-виконавчої політики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана самостійно на основі особистих досліджень, не містить текстових запозичень і результатів досліджень інших авторів без посилань на їхні праці.

Апробація результатів дослідження. Матеріали роботи обговорено на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ та кафедри історії держави і права Інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

Окремі теоретичні положення та висновки викладено в публікаціях, виступах і повідомленнях на науково-практичних заходах: Звітній науковій конференції ад'юнктів, аспірантів та здобувачів «Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні» (м. Львів, 2011 р.), науково-практичному семінарі «Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності» (м. Львів, 2012 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасна наука – пенітенціарній практиці» (м. Київ, 2013 р.), круглому столі «Державотворення та правотворення в Україні крізь призму дотримання прав людини» (м. Львів, 2013 р.), другій Всеукраїнській науковій інтернет-конференції «Конституціоналізм в Україні (ідеї, доктрини: історія і сучасність)» (м. Львів, 2013 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України (м. Львів, 2014 р.) та ін.

Публікації. Основні результати дослідження відображено у шести наукових статтях: чотири з них – у фахових наукових виданнях України, дві – у наукових періодичних виданнях (одне з них електронне) іншої держави (Російської Федерації). Положення дисертації додатково викладено у чотирьох тезах.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, переліку умовних скорочень, трьох розділів, що охоплюють дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації – 231 сторінка, з них основний текст – 182 сторінки, список використаних джерел (343 найменування) – викладений на 37 сторінках, додатки – на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації; охарактеризовано ступінь наукової розробки, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; визначено мету та завдання дослідження, а також його методологічну основу, об'єкт і предмет; сформульовано положення, що становлять наукову новизну та виносяться на захист; указано практичне значення одержаних результатів і наведено дані щодо їх апробації.

Розділ 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження» містить три підрозділи.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія та джерельна база»* проведено комплексний історико-правовий аналіз досліджуваного питання за проблемно-хронологічним принципом, погруповано основні джерела, використані в дисертації. З'ясовано, що за панування тоталітарної комуністичної влади та внаслідок існування ідеологічного чинника у вітчизняній науці впродовж тривалого історичного періоду не було розроблено повноцінних наукових досліджень, присвячених проблемам діяльності радянської системи виконання кримінальних покарань. Такі питання залишалися закритими для суспільства і, відповідно, не знаходили достатнього висвітлення в науковій літературі, попри те, їх досліджувало не одне покоління науковців, які представляли антагоністичні соціально-економічні формації.

Для історіографії діяльності органів виконання покарань радянського періоду притаманна низка характерних рис. Насамперед простежується її політико-ідеологічна заангажованість, оскільки інформація про органи виконання покарань була дозованою і зосередженою у площині політичних завдань панівної (марксистської) ідеології. Невід'ємними ознаками радянської пенітенціарної наукової думки була критика основних концепцій буржуазної системи виконання кримінальних покарань та її безпосередньої реалізації в діяльності установ виконання покарань.

Джерельну базу дисертації становить фактологічний масив архівних неопублікованих документів із фондів Міністерства внутрішніх справ України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України, архівів управлінь Міністерства внутрішніх справ в областях, державних обласних архівів західних областей України.

Виокремлено як групу джерел мемуарну літературу. Це спогади працівників пенітенціарної системи, колишніх політв'язнів та їхніх родичів, що у зіставленні з офіційними документами дали змогу об'єктивно оцінити суть і зміст діяльності установ виконання покарань.

Зосереджено увагу на значних за обсягом матеріалах із першого в Україні музею-в'язниці, що у м. Львові: Національного музею-меморіалу жертв окупаційних режимів «Тюрма на Лонцького», розташованого у приміщенні, де діяли каральні органи трьох окупаційних режимів: польського,

радянського та німецького, а також «Історико-меморіального музею політичних в'язнів» у м. Тернополі.

Встановлено, що, попри значну кількість літератури історико-правового спрямування, присвяченої питанням розвитку і функціонування радянських органів виконання покарань, досі не існує монографічних досліджень із комплексним аналізом системи виконання кримінальних покарань в УРСР у тоталітарний період, зокрема її регіональних особливостей. Водночас констатовано відсутність наукових праць, в яких безпосередньо досліджено методи і форми діяльності органів виконання покарань, питання підбору кадрів пенітенціарної системи керівного та начальницького складу, рядових виконавців.

Підрозділ 1.2 «Методологія дослідження» побудовано за такою схемою: 1) підходи, що відображають концептуальний аналіз і в методології здебільшого подаються як філософсько-світоглядні методи (*синергетичний, аксіологічний, функціонально-інструментальний, системно-структурний підходи*); 2) методологічні принципи, що проявляються як певні ідеї та вимоги наукової розвідки (*принципи історизму, проблемно-хронологічний, системності, багатofакторності, ієрархічності, гласності, цілісності, комплексності, відповідності, відображення, об'єктивності та ін.*); 3) методи, що демонструють інструментарій дослідження і класифікуються на загальнонаукові (*аналіз, синтез, індукція, дедукція, порівняння, узагальнення, моделювання, аналогія, абстрагування та ін.*), спеціальні (*лінгвістичний, психологічний*) та конкретно наукові (*герменевтико-правовий, порівняльно-правовий, порівняльно-історичний, системно-структурний та ін.*).

У підрозділі 1.3 *«Концептуальні основи функціонування системи виконання покарань у часи сталінського тоталітарного режиму»* названо основні засади розвитку і функціонування пенітенціарної системи в період сталінізму. З'ясовано, що спрямованість діяльності кримінально-виконавчої системи змінювалася відповідно до еволюції першочергових завдань загальнодержавної політики. Встановлено, що первісно «держава пролетаріату» намагалася знищити опір колишніх панівних класів, не гребуючи концентраційними таборами та винесенням необґрунтованих вироків, заснованих на «класовій правосвідомості». Щодо «соціально близьких» (кримінальних злочинців, вихідців із нижчих верств населення) побутувала думка про ймовірність їх перевиховання завдяки праці та перетворення на повноцінних членів нового суспільства. Перелом у ставленні держави до в'язнів відбувся всередині 1930-х рр. і, вважаємо, був спричинений «повною і остаточною перемогою соціалізму», проголошеною у Сталінській Конституції 5 грудня 1936 р. Нагальною постала побудова комуністичного суспільства, якому ані залишки колишніх панівних класів, ані кримінальні злочинці не були потрібні в принципі. Різко зросла верхня межа кримінальної відповідальності (з 10 до 25 років позбавлення волі), ув'язнені втратили сподівання на умовно-дострокове звільнення, яке раніше можна було заслужити сумлінною працею. В'язнів намагалися «стерти у табірний пил»,

попередньо використавши їхню працю в особливо важких умовах Крайньої Півночі та Далекого Сходу.

Приєднанню до СРСР західних областей України (як і Західної Білорусії та держав Прибалтики) слідували масові репресії, завданням яких було упорядкувати соціальний стан західноукраїнського суспільства відповідно до радянського зразка, створеного і удосконаленого протягом двох попередніх десятиріч. У післявоєнні роки радянська пенітенціарна система розвивалася під впливом двох основних чинників: 1) гостра нестача робочих рук, практично безоплатна праця засуджених стала важливим ресурсом піднесення економіки у післявоєнному СРСР; в'язнів перестали розглядати лише як «табірний пил», відпрацьований людський матеріал, а заохочували до праці шляхом пільгового обчислення строку позбавлення волі та матеріального стимулювання. Таке масштабне залучення пенітенціарних установ у післявоєнну економіку країни призвело до появи корупційних явищ у середовищі керівного персоналу; 2) вплив на розвиток післявоєнних пенітенціарних установ радянської держави мала «суча війна» (протистояння між лояльними до керівництва установ виконання покарань групами ув'язнених та реакційними кримінальними елементами).

Розділ 2 «Радянські органи та установи виконання покарань як складова карально-репресивного апарату» містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1 *«Еволюція радянської пенітенціарної системи (1917–1954 рр.)*. Відомче підпорядкування місць позбавлення волі» здійснено аналіз структури, періодизації і процесів розвитку кримінально-виконавчої системи в зазначений історичний період. Вказано, що у західних областях Української РСР від 1939 р. і до повоєнного періоду основними місцями позбавлення волі були установи тюремного типу (звичайні, слідчі, внутрішні, пересильні), а також попередні місця ув'язнення, виправно-трудова колонія (у 1939–1941 рр. відсутні з політичних міркувань), виправні колонії для утримання неповнолітніх (у 1939–1941 рр. – відсутні), виправно-трудова колонія для утримання повнолітніх, засуджених до позбавлення волі на стислі строки. Загалом на території України у перші повоєнні роки було декілька підпорядкованих безпосередньо НКВС СРСР таборів, до 1948 р. існували також штрафні підрозділи (згодом заклади суворого режиму), в яких утримували злісних порушників правопорядку. На базі лікувальних закладів розгорнули свою діяльність спеціальні психіатричні лікарні системи МВС СРСР.

Управління пенітенціарними установами в довоєнні та післявоєнні роки здійснювали на засадах жорсткого контролю різних відомств НКВС (МВС), НКДБ (МДБ), Міністерство юстиції. Безпосередньо установи виконання покарань підпорядковувалися Головному тюремному управлінню, яке у 1941 р. реорганізовано у Тюремне управління, контроль здійснювався через тюремні відділи (відділення) структурних обласних УНКВС–УНКДБ.

У підрозділі 2.2 *«Нормативно-правове регулювання діяльності радянських пенітенціарних установ та режиму утримання арештованих і*

засуджених до позбавлення волі» систематизовано нормативно-правові акти, які регламентували діяльність у місцях позбавлення волі, визначали правовий статус ув'язнених та режим їх утримання з урахуванням спрямованості та характеру злочину, виду пенітенціарної установи. Накази, положення, інструкції, тимчасові інструкції здебільшого мали таємний характер, їх видавали з грифами «таємно», «цілком таємно», вони були обов'язковими до виконання і супроводжувалися постійною звітністю.

У підрозділі 2.3 «Кадрове забезпечення органів і установ виконання покарань» розкрито специфіку роботи в пенітенціарних установах й основні напрями в доборі та розстановці кадрів начальницького й оперативно-інспекторського складу. Стримуючим чинником у формуванні компетентного, кваліфікованого і якісного складу працівників системи виконання покарань тривалий час була відсутність спеціалізованих навчальних закладів для підготовки фахівців і відповідно низький освітньо-професійний рівень персоналу. Роботу з добору кадрів значною мірою ускладнювала військово-політична ситуація, в органи виконання покарань приймали тих, хто був непридатний до служби в Збройних силах, а також жінок. Більшість працівників не мали відповідної професійної підготовки, не розуміли специфіки роботи, особливостей служби в місцях позбавлення волі. Наголос робився здебільшого на трудовій дисципліні, охороні й режимі.

Плинний характер кадрової політики пояснювався ще й недовірою до місцевого населення, що проявлялася у формуванні керівної ланки установ виконання покарань із працівників – вихідців зі східних регіонів УРСР, без професійної освіти, практичної підготовки, знання регіональної ментальності. Після закінчення війни одним із джерел формування кадрів стали червоноармійці та офіцери, демобілізовані з Радянської армії. Незважаючи на ці мобілізаційні заходи, у перше повоєнне десятиріччя кадрів бракувало у всіх, без винятку, структурах пенітенціарної системи.

Політичні процеси в державі прямо впливали на кадрову розстановку. Штат працівників місць ув'язнення збільшувався, натомість чисельність позбавлених волі скорочувалася внаслідок двох амністій – 1945 р. і 1953 р.

Розділ 3 «Органи виконання покарань у процесах державно-правової перебудови (радянзації) західних областей України» містить три підрозділи.

У підрозділі 3.1 «Завдання органів виконання покарань у боротьбі з українським національно-визвольним рухом» з'ясовано роль і місце кримінально-виконавчої системи у загальнодержавних програмах боротьби з учасниками повстанських організацій. Одним із основних завдань органів виконання покарань було утримання арештованих, засуджених повстанців у місцях позбавлення волі та «знешкодження» учасників, співучасників українського національно-визвольного руху. Відповідно до вироків відбувалося відправлення засуджених у виправно-трудова табори і колонії, виселення до визначених

місце відбування покарання, виконання вироків вищої міри покарання – розстріл або привселюдне повішання.

У боротьбі з українським національно-визвольним рухом були задіяні всі радянські відомчі силові структури. На виконавчі органи покладалося утримання підозрюваних в участі у національно-визвольному русі ОУН–УПА у приміщеннях камерного типу, щоб завербувати їх як агентуру НКВС–НКДБ. Були розроблені чіткі правила такого вербування, а також запобіжні заходи для збереження конфіденційності співпраці окремих націоналістів та повстанців з «компетентними органами». Існувала протидія спробам розроблюваного контингенту дезінформувати органи чи, шляхом удаваної співпраці, виявляти оперативну-чекістську агентуру у власному середовищі.

У підрозділі 3.2 *«Роль місць позбавлення волі в радянському кримінальному процесі»* проаналізовано архівні кримінальні справи двох відомств – МВС і МДБ і роботу слідчого апарату. З'ясовано, що режимно-тюремні установи, окрім основного завдання – утримання засуджених за вироком суду, використовували для утримання арештованих, які перебували під слідством. Залишення підозрюваних на волі під заставу та/чи підписку про невиїзд у 1940-і – 1950-і рр. практично не застосовували. Це давало органам слідства фактично необмежену змогу чинити фізичний та психічний тиск на обвинувачених, аби отримати вигідні для слідства покази та визнання. Прокурорські перевірки неодноразово фіксують масове необґрунтоване ув'язнення обвинувачених до установ тюремного типу та суттєве перевищення допустимих строків тримання їх під вартою. Така практика сприяла фальсифікації слідчих справ та отриманню недостовірних визнань своєї «вини» особами, які опинилися під тиском слідчих органів.

У підрозділі 3.3 *«Співпраця та взаємодія органів виконання покарань з іншими радянськими карально-репресивними структурами та спецгрупами МДБ УРСР»* висвітлено роботу структурних одиниць мережі НКВС (МВС), НКДБ (МДБ), мета і завдання яких були ідентичними – утвердження й зміцнення радянської влади (фактично – диктатури ВКП(б)), а способи, спецзасоби, методи оперативної роботи та її прийоми дещо різнилися.

Карально-репресивні органи вели розвідку й контррозвідку із залученням місцевого населення, а також людей різних національностей. Використовуючи національні почуття, а також залякування й шантаж, вони отримували інформацію про діяльність повстанських структур. Залучення службово-пошукових собак, використання снодійних препаратів, інший арсенал чекістських засобів могли бути ефективними лише за умови адресного застосування. Якщо до 1946 р. акцент ставився на масовості агентури розвідувально-інформаційної мережі, то надалі від цього принципу відмовилися, розраховуючи на відданість, кваліфікованість та реальну розвідувальну змогу інформаторів. Важливий сегмент мережі інформаторів був задіяний в установах позбавлення волі. Таких «сексотів» (секретних співробітників) не нагороджували орденами і медалями – ціну зради обчислювали вартістю закупівлі у тюремних крамницях та строками можливого умовно-дострокового звільнення.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі аналізу одержаних наукових і архівних матеріалів досліджено проблему організації та діяльності радянської системи виконання покарань у західних областях України у 1944–1953 рр. Цьому сприяли загальнонаукові і спеціальні методи дослідження, на основі яких отримано достовірні результати, що мають цінність у розвитку історико-правової науки України. На основі реалізації мети і завдань дослідження сформульовано низку висновків, пропозицій і рекомендацій, основними з яких є такі:

1. Питання радянських репресій, зокрема функціонування установ позбавлення волі, постійно привертало увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, а також громадськості. Водночас діяльність радянських пенітенціарних органів і установ у Західній Україні в післявоєнні роки (1944–1953 рр.) у вітчизняній історико-правовій науці комплексно не вивчалась. Досі немає повного переліку місць позбавлення волі, що існували на теренах Західної України, не здійснено їх класифікацію за основним призначенням, режимом утримання та іншими критеріями. Відсутні й публікації збірок нормативних документів, що регламентували діяльність цих установ. Натомість існують еkleктичні наукові розвідки (здебільшого історичного, а не історико-правового характеру), присвячені діяльності окремих в'язниць у великих західноукраїнських містах.

2. Основними нормативно-правовими актами, що регулювали організацію та діяльність радянської системи виконання покарань на етапі Другої світової війни та у післявоєнний час, стали: «Положення про тюрми НКВС для утримання підслідних» (28.07.1939 р.) (чинне впродовж усього досліджуваного періоду з доповненнями), «Тимчасова інструкція про режим утримання ув'язнених у ВТТ НКВС СРСР» (02.08.1939 р.), «Положення про Головне тюремне управління НКВС СРСР» (27.10.1939 р.), Наказ «Про організацію дитячих приймальників-розподільників НКВС в областях Західної України» (17.11.1939 р.), «Положення про тюрми ГУДБ для утримання засуджених» (14.12.1939 р.), Наказ «Про введення єдиної системи реєстрації злочинців, утримуваних у внутрішніх тюрмах і внутрішніх тюремних камерах» (28.05.1941 р.), «Положення про внутрішні тюрми та внутрішні тюремні камери НКДБ» (22.03.1944 р.), Наказ «Про затвердження норм харчування у внутрішніх тюрмах НКДБ–УНКДБ» (29.11.1945 р.), «Інструкція з режиму утримання ув'язнених у ВТТ та ВТК» (27.03.1947 р.), накази «Про організацію особливих таборів і тюрем МВС для утримання особливо небезпечних державних злочинців і про направлення останніх після відбування покарання на висилку на поселення під наглядом органів МДБ» (16.03.1948 р.), «Про організацію роботи зі заслання, виселення і заслання на поселення» (23.03.1948 р.), «Положення про трудові колонії для неповнолітніх» (23.09.1948 р.) та ін. Основний зміст цих документів свідчить про потужну

уніфіковану й розгалужену систему виконання покарань, що відповідала потребам тогочасного тоталітарного режиму, відслідковується наростання посилення покарання за окремі склади злочину, ускладнення умов і режиму утримання ув'язнених. Водночас багато уваги приділено питанню залучення контингенту ув'язнених до завдань післявоєнної відбудови народного господарства. Відомчі положення й інструкції післявоєнного часу становлять практичний інтерес для працівників сучасної пенітенціарної системи.

3. Від заснування радянської пенітенціарної системи її діяльність була орієнтована на виконання завдань побудови соціалістичного та (з 1936 р.) комуністичного суспільства. Це передбачало не лише подолання опору, а й фізичне знищення так званих експлуататорських елементів та контрреволюціонерів, а також невинуватих кримінальних злочинців, шляхом перетворення їх на *«табірний пил»*. Щодо тих категорій в'язнів, які не становили політичної небезпеки і яких вважали *«соціально близькими»* (кримінальних злочинців, вихідців із нижчих верств населення), допускалася ймовірність перевиховання працею.

У післявоєнні роки кримінально-виконавча система, порівняно з довоєнними, зазнала певних концептуальних змін, пояснюваних, по-перше, нестачею робочих рук у країні, по-друге, так званою *«сучою війною»*. З огляду на перший чинник, в'язнів намагалися залучати до відбудови народного господарства, що спричинило певну лібералізацію режиму, появу матеріальних стимулів, пільгове обчислення строків позбавлення волі як винагороду за високі показники в роботі тощо. З іншого боку, втягнення пенітенціарних установ в економічне життя країни призвело до появи корупційних явищ у керівній ланці місць позбавлення волі. В наступну історичну епоху ці тенденції набули загрозливого характеру.

«Сучу війну» (конфлікт між *«законниками»* та *«суками»*) штучно *«підігрівали»* адміністрації виправних установ. З її допомогою планували знищувати засуджених за загальнокримінальні та політичні злочини *«руками»* самих злочинців, а відтак наблизити *«цілковиту перемогу»* утопічного комуністичного суспільства, безпосереднє будівництво якого післявоєнний СРСР розпочав уже 1947 р. Конфлікти в суто кримінальному середовищі справді спричинили фізичне винищення частини криміналітету та зменшення тиску його представників на *«мужиків і політичних»*. На установи позбавлення волі, розміщені у західних областях України, *«суча війна»* мала відносний вплив – через особливості основного контингенту ув'язнених.

Протягом досліджуваного періоду радянська пенітенціарна система залишалася негуманною, карна та запобіжна функції покарання домінували над виховною.

4. У воєнні та перші післявоєнні роки колишніх в'язнів, чиїми послугами на посадах наглядачів користувалася система виконання покарань, замінили демобілізовані солдати; представники середньої та вищої управлінської ланки отримали спеціальну професійну та вищу освіту. Відчутним чинником прогресивних

змін пенітенціарної системи стало соціалістичне змагання в середовищі виправно-трудова таборів і виправно-трудова колоній системи ГУЛАГу.

У діяльності післявоєнної системи виконання покарань була проблема плинності кадрів. Для установ виконання покарань Західної України вона загострювалася через: відсутність спеціалізованих навчальних закладів для підготовки фахівців; формування керівної ланки з працівників східних областей УРСР та республік СРСР, які не були обізнані із загальною політичною ситуацією в регіоні, не володіли українською мовою, не зважали на менталітет в краї, не мали практичного досвіду роботи. Номенклатуру установ виконання покарань поповнювали колишні офіцери, червоноармійці, демобілізовані з лав Радянської армії, а також жінки. Рівень оплати їхньої праці суттєво зріс, але її престижність залишалася низькою.

Амністія 27 березня 1953 р. позначилася на всій системі виконання покарань. Звільнення значної частини засуджених призвело до зменшення кількості виправно-трудова установ, а відтак, до скорочення штатів їх співробітників. Чимало працівників з апаратів управління і безпосередньо з установ позбавлення волі перейшло до органів міліції та інших силових відомств.

5. Радянську кримінально-виконавчу систему після гітлерівської окупації областей Західної України відновлювали за загальним для СРСР зразком, незважаючи, зокрема, на регіональну специфіку. Колишні польські тюрми «перепрофільовували» в карно-виправні заклади, які поєднували органи нагляду, тюрми для осіб, які перебували під слідством, пересильні тюрми, виправні колонії, дитячі виправні колонії, місця тимчасового утримання, звідки частину засуджених етапували до виправно-трудова таборів і колоній, що знаходились за межами УРСР.

Попри це, місця позбавлення волі були переповнені, потужностей польської та румунської пенітенціарних систем було недостатньо для виконання поставлених завдань «очистити» суспільство від класово-ворожих та націоналістичних елементів, хоча кількість кримінальних злочинців суттєво не змінилася.

У радянських тюрмах умови утримання суттєво відрізнялися від «буржуазних» Польщі та Румунії – передусім залученням в'язнів до суспільно корисної праці, обмеженими нормами харчування, відсутністю змоги отримання грошових переказів та продуктових передач з «волі», певними вимогами до листування засуджених з рідними та близькими тощо.

6. Умови утримання підозрюваних у вчиненні правопорушень на етапі досудового слідства, зокрема: «крита» тюрма, мінімальна тривалість щоденних прогулянок, занижені норми харчування, отримання продуктових посилок та грошових передач тощо, були реально прирівняні до умов утримання злочинців, засуджених за вчинення найтяжчих злочинів. Це суттєво обмежувало волю підозрюваних, унеможливлювало їхній опір та породжувало намагання змінити режим на полегшений – табірний – шляхом погодження з висунутими

обвинуваченнями. Певні пільги (тривалість прогулянок, кращі продукти харчування) у таких закладах мали неповнолітні в'язні та вагітні.

У пересильних тюрмах фіксували випадки епідемій, неналежного надання медичної допомоги, утримання в'язнів у непридатних для життя умовах. Це призводило до високої смертності їх контингенту.

У виправно-трудовах таборах і колоніях режим утримання був дещо м'якшим, оскільки ув'язнені були зазвичай зайняті у народному господарстві. Ймовірність поліпшення харчування та побутових умов утримання як винагороди за зразковий (доблесний) труд позитивно позначалась на продуктивності праці в'язнів.

7. Радянська пенітенціарна система постійно була складовою карально-репресивного апарату. Особливо це явище простежувалось у часи так званого культу особи, коли установи виконання покарань знаходились у підпорядкуванні та безпосередньому складі НКВС (МВС). Взаємодія відбувалася на рівні обміну інформацією, отриманою під час агентурної внутрішньокамерної роботи, а також шляхом надання слідчим НКВС (МВС) та НКДБ (МДБ) сприятливих умов для «роботи» зі звинуваченими (шляхом створення останнім дискомфортних умов утримання) та засобами агентурної внутрішньокамерної розробки.

Водночас обмін кадрами між структурними підрозділами НКВС (МВС) та НКДБ (МДБ) був доволі винятковим явищем.

8. Успіхи агентурно-оперативної роботи в пенітенціарних установах пояснюються не тільки високим професіоналізмом радянських «чекістів», а й об'єктивними чинниками, зокрема протистоянням «сук» та «законників» за їхнього спільного тиску на «політичних», а також складними умовами тюремного побуту, загалом процесами згортання збройного опору ОУН–УПА тощо.

У місцях позбавлення волі тривала активна агентурна розробка контингенту ОУН–УПА та вербування агентів із цього середовища. Одним із важливих завдань агентурної роботи в установах виконання покарань було виявлення зв'язків ув'язнених з їхніми соратниками на волі. Особливу увагу приділяли питанням конспіративності агентурної роботи, а також протидії намаганням позбавлених волі повстанців-націоналістів вести подвійну гру, аби виявити радянську агентуру у власних шеренгах.

Обмін агентами між тюрмами відбувався лише за згоди Головного тюремного управління НКВС (МВС).

9. Радянські кримінально-процесуальні норми передбачали ув'язнення і поміщення в установи камерного типу навіть за діяння незначної суспільної небезпеки. Така практика полегшувала роботу слідчого через утиск інтересів та змоги для захисту підозрюваних, які опинялися під потужним психологічним, а подекуди й фізичним тиском. Ймовірно, давався взнаки й чинник непрофесіоналізму післявоєнного слідчого апарату, який екстрено поповнювали особами без належної правничої освіти – демобілізованими офіцерами-випускниками короткострокових юридичних курсів.

У процесі дослідження виявлено непоодинокі факти незаконного (навіть з огляду на радянські кримінально-процесуальні норми) взяття звинувачених під варту та їх подальшого звільнення за протестом прокурора.

Прокурорський нагляд як вищий державний нагляд за законністю був зведений нанівець численними відомчими наказами, інструкціями, директивами. В установи, у яких утримували засуджених Особливою нарадою, прокурор міг зайти, тільки пред'явивши спеціальну перепустку, видану адміністрацією цієї установи.

10. Тоталітарна радянська держава мала у своєму розпорядженні потужну професійно вишколену карально-репресивну систему, складовою якої були органи виконання покарань. Карально-репресивний апарат послуговувався не лише викривленим радянським «класовим» законодавством, а й практично безкарністю його порушень – нібито задля інтересів служби. За допомогою цих важелів радянській владі вдалося домогтися певних зрушень, наприклад: запобігання розмаху збройної національно-визвольної боротьби уже 1947 р.; помітного скорочення вуличної злочинності (крадіжок, грабежів тощо). Однак із партійними та урядовими завданнями створити «людину комуністичного майбутнього» карально-репресивні органи не тільки не впоралися, а й не зуміли наблизитися до їх виконання. Рівень кримінальної злочинності в СРСР залишався доволі високим, а економічна злочинність навіть демонструвала тенденцію до зростання. Це, вважаємо, можна пояснити хибністю комуністичної концепції боротьби зі злочинністю, невиправданими сподіваннями на каральну та запобіжну функції за фактичного ігнорування виправної.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Савчин Г. Я. Становлення й основні етапи розвитку радянської системи виконання кримінальних покарань на території України (перша половина ХХ ст.) / Г. Я. Савчин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юрид. – 2012. – Вип. 4. – С. 71–80.
2. Савчин Г. Я. Порядок оформлення, розміщення та правила внутрішнього розпорядку для ув'язнених, арештованих тюрем УРСР (1944–1953 рр.) / Г. Я. Савчин // Митна справа. – 2013. – № 5 (89). – С. 297–302.
3. Савчин Г. Я. Режим содержания арестованных и осужденных в тюрьмах Западной Украины (1944–1953 гг.) / Г. Я. Савчин // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук: журнал научных публикаций. – 2013. – № 10 (57). – С. 122–126.
4. Савчин Г. Я. Організаційно-правові основи кадрової політики радянської системи виконання покарань у західних областях УРСР (1940–1950 рр.) / Г. Я. Савчин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юрид. – 2013. – Вип. 1. – С. 98–106.

5. Савчин Г. Я. Условия содержания осужденных, арестованных в тюрьмах Западной Украины (1944–1953 гг.) / Г. Я. Савчин // Государственный советник: электронный международный научно-практический журнал. – 2013. – Вып. 3. – С. 30–33.

6. Савчин Г. Я. Співпраця органів виконання покарань з органами державної безпеки у боротьбі з бандитизмом (на матеріалах Західної України 1944–1953 рр.) / Г. Я. Савчин // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юрид. – 2014. – Вип. 1. – С. 63–72.

7. Савчин Г. Я. Філософія розбудови системи виконання покарань у радянський період / Г. Я. Савчин // Проблеми правової реформи та розбудови громадянського суспільства в Україні: тези доповідей та повідомлень учасників звітної наук. конф. ад'юнктів, аспірантів та здобувачів, 30 вересня 2011 р. – Львів, 2011. – С. 191–194.

8. Савчин Г. Я. Кадрове забезпечення органів виконання покарань у повоєнний період / Г. Я. Савчин // Забезпечення органами внутрішніх справ європейських стандартів прав людини у своїй діяльності: тези наук.-практ. семінару, 7 грудня 2012 р. – Львів, 2012. – С. 211–215.

9. Савчин Г. Я. Права засуджених в контексті основних прав й обов'язків громадян за конституцією УРСР 1937 року / Г. Я. Савчин // Конституціоналізм в Україні (ідеї, концепції, доктрини): історія і сучасність: матеріали Другої Всеукр. наук. Інтернет-конф., 25 квітня 2013 р. – Львів, 2013. – С. 49–52.

10. Савчин Г. Я. Складові елементи тюремного режиму в тюрмах УРСР (1944–1953 рр.) / Г. Я. Савчин // Сучасна наука – пенітенціарній практиці: матеріали Міжн. наук. конф., 24 жовтня 2013 р. – Київ, 2013. – С. 126–128.

АНОТАЦІЯ

Савчин Г. Я. Радянська система виконання покарань у західних областях України (1944–1953 рр.): історико-правове дослідження. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2015.

У дисертації здійснено комплексний історико-правовий аналіз функціонування радянської системи виконання покарань у західних областях України впродовж 1944–1953 рр. Сформульовано концептуальні основи діяльності радянської пенітенціарної системи, визначено її основні цілі та завдання на різних етапах існування Радянської держави. Розглянуто взаємозалежність домінування функцій покарання (виховної, каральної, запобіжної) і політико-економічних реалій різних періодів. Відображено формування і зміни державних завдань щодо боротьби зі злочинністю, зокрема у пенітенціарних установах, а також суспільне ставлення до них.

Радянські органи виконання покарань досліджуються як складова карально-репресивного апарату в процесах радянзації західних областей України. Окреслено роль установ позбавлення волі в боротьбі радянського політичного режиму з націоналістичним і повстанським рухом у регіоні. Визначено чинники, що мали вплив на комплектування кадрового апарату місць позбавлення волі в західних областях України в період 1944–1953 рр.

Опрацьовано нормативно-правову базу, що регулювала діяльність кримінально-виконавчої системи, її структуру, відомче підпорядкування, умови й режим утримання засуджених у пенітенціарних установах різних видів.

Ключові слова: радянська система виконання покарань, пенітенціарні установи, місця позбавлення волі, в'язниці, виправно-трудова табори і колонії, арешти, репресії.

АННОТАЦИЯ

Савчин Г. Я. Советская система исполнения наказаний в западных областях Украины (1944–1953 гг.): историко-правовое исследование. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2015.

В диссертации осуществлен комплексный историко-правовой анализ функционирования советской системы исполнения наказаний в западных областях Украины в течении 1944–1953 гг. Рассмотрена существующая база источников, включающая архивные материалы, публикации документов, мемуары непосредственных участников событий, прессу 1939–1953 гг., монографическую и справочную литературу, Интернет-ресурсы. Осуществлена оценка научной достоверности различных групп источников.

Кроме этого, проанализирована нормативно-правовая база, регламентирующая организацию и деятельность советской уголовно-исполнительной системы. Это приказы, директивы, положения, инструкции, временные инструкции, которые в основном были обозначены грифами «секретно» и «совершенно секретно», обязательными для исполнения и сопровождались отчетностью.

Сформулированы концептуальные основы деятельности советской пенитенциарной системы, определены ее главные цели и задачи на различных этапах существования Советского государства. Рассмотрена взаимосвязь доминирования тех или иных функций уголовного наказания (воспитательной, карательной, предупредительной) и политико-экономических реалий периодов: борьбы с контрреволюцией, строительства социализма, полной и окончательной победы социализма (1936–1939 гг.), мировой войны (1939–1945 гг.),

послевоенного возрождения народного хозяйства (1945–1953 гг.), десталинизации, развернутого строительства коммунизма, развитого социализма. Показано, как формировались и изменялись задачи государства и общественное мнение в вопросах борьбы с преступностью, в частности в стенах пенитенциарных учреждений.

Определены факторы, имевшие влияние на вопросы комплектования кадрового потенциала уголовно-исполнительных учреждений в период 1944–1953 гг. Проблема текучести кадров в этих учреждениях обострялась из-за отсутствия специализированных учебных заведений по подготовке специалистов, формирования руководящего управленческого звена из сотрудников восточных регионов, сложной политико-экономической ситуации в регионе. Указано, что обмен кадрами советских органов исполнения наказаний с другими звеньями карательно-репрессивной системы (НКВД–МВД, НКГБ–МГБ–КГБ, прокуратуры) был весьма ограниченным. Сотрудничество происходило на уровне обмена информацией, полученной в ходе оперативно-агентурной работы.

Рассмотрены условия содержания лиц, приговоренных к лишению свободы в различных типах пенитенциарных учреждений, а также лиц, пребывающих под следствием; возможности ужесточения или облегчения режима содержания, норм оплаты труда осужденных, перспективы получения условно-досрочного освобождения и т.п.

Особое внимание уделено вопросам роли и места учреждений лишения свободы в Западной Украине в 1944–1953 гг. в деле борьбы советского политического режима с националистическим и повстанческим движением в регионе. Рассмотрен вопрос агентурной работы в националистической среде осужденных и подозреваемых, содержащихся в местах лишения свободы, а также противодействия попыткам выявления провокаторов в среде повстанцев.

Исследовано процедуру проведения арестов, выселений на западноукраинских землях в 1944–1953 гг. Советские уголовно-процессуальные нормы предусматривали заключение обвиняемых в совершении политических и других преступлений в учреждениях камерного типа даже при условии их незначительной общественной опасности.

Дана оценка следственной практике, введенной в уголовно-исполнительных учреждениях (тюрьмах, внутренних тюрьмах, внутренних тюремных камерах), проанализированы уголовные дела по разным статьям Уголовного кодекса УССР. Некоторые из них свидетельствуют о непрофессионализме послевоенного следственного аппарата, который пополняли лицами без надлежащего юридического образования – демобилизованными офицерами-выпускниками краткосрочных юридических курсов. Помещение подследственных в учреждение тюремного типа на весь срок следствия негативно влияло на их психологическую готовность сопротивляться следствию в доказательстве собственной невиновности. Оставление подозреваемых в совершении преступления на свободе – под залог

или подписку о невыезде в 1940–1950-е годы почти на практиковали. Прокурорские проверки фиксируют частые случаи необоснованного помещения обвиняемых в учреждения тюремного типа и превышение допустимых сроков содержания их под стражей.

Ключевые слова: советская система исполнения наказаний, пенитенциарные учреждения, места лишения свободы, тюрьмы, исправительно-трудовые лагеря и колонии, аресты, репрессии.

ANNOTATION

Savchyn H. Ya. The Soviet penal system in western regions of Ukraine (1944–1953): historical and legal research. – Manuscript rights reserved.

Dissertation for obtaining a scientific degree of Candidate of Science in Law on the specialty 12.00.01 – The Theory of State and Law; History of Political and Legal Studies. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2015.

The dissertation presents a comprehensive historical and legal analysis of the functioning of the Soviet penal system in western regions of Ukraine during 1944–1953. The conceptual foundations of the Soviet penitentiary system are formulated and its main goals and objectives at different stages of the Soviet Union existence are defined. The interdependence of prevailing functions of criminal punishment (educational, punitive, preventive) and political and economic realities of different periods are considered. The formation and changes of state objectives concerning fighting against crimes, particularly in penitentiary institutions as well as social attitude towards them are displayed.

The Soviet penal authorities are investigated as a component of the punitive and repressive apparatus in the processes of making the western regions of Ukraine Soviet. The role of penitentiary institutions in the fight of Soviet political regime against nationalistic and insurrectional movement in the region is outlined. The factors that influenced the staffing potential of prisons in western regions of Ukraine in 1944–1953 are defined.

The normative and legal basis regulating the activity of penal system, its structure, departmental subordination, conditions and regime of keeping convicts in penitentiary institutions of different types is processed.

Key words: the Soviet penal system, penitentiary institutions, places of detention, prisons, correctional labour camps and colonies, arrests, repressions.

Підписано до друку 27.04.2015 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Зам. № 41-15.
Умовн. друк. арк. 0,9. Наклад 100 прим.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.